

Improving living standards: current opportunities and limitations. *Monograph.* Editors: Wojciech Duczmal, Iryna Ostopolets. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2020; ISBN 978-83-66567-21-4; pp.594, illus., tabs., bibls.

Vasyl Kyzenko, Olha Vasko. Variable component of the content general secondary education: topicality, value, quality. The authors consider a variable component of the content of general secondary education as a resource to ensure the quality of training of school graduates. The authors note that qualitative improvement requires mechanisms and technologies for the implementation of such content, because the educational process should be as close as possible to the requests and needs of pupils, helping to reveal the abilities, individual characteristics and intellectual potential of each personality.

Vasyl Kyzenko – PhD in Pedagogy, Senior Research Fellow
Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Olha Vasko – PhD in Pedagogy, Associate Professor
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Sumy,
Ukraine

4.7. Variable component of the content general secondary education:

topicality, value, quality

Vasyl Kyzenko, Olha Vasko

**Варіативний складник змісту загальної середньої освіти:
актуальність, цінність і якість**

Аналіз затверджених МОН України програм з факультативних курсів, а також факультативів для закладів загальної середньої освіти, показав, що найпоширенішими є факультативи, зміст яких спрямовувався на: поглиблене вивчення навчальних предметів або на розширення змісту окремих розділів у певних предметах.

Спеціальні курси, курси прикладного змісту, курси народознавчої тематики – ці типи факультативів (за винятком останнього) пов'язані з навчальними предметами. Тобто, створювалися факультативи предметного змісту, які поглиблювали або розширювали коло знань учнів за інваріантним складником змісту освіти.

Отже, переважала традиційна орієнтація на прив'язування факультативних курсів до обов'язкових навчальних предметів, яка склалася за умов здійснення зовнішньої диференціації навчання переважно за рахунок факультативів (шкіл і класів з поглибленим вивченням окремих предметів ще надто мало). Словом, у шкільній практиці ще не відбулося переосмислення нового статусу факультативів у системі форм диференційованого навчання і необхідної переорієнтації, розширення змісту факультативів.

Із 1966 р. у середній загальноосвітній школі, починаючи з 7-го класу, вводилися факультативні заняття. Основна мета цих занять вбачалась у поглибленні та розширенні знань учнів з основ наук, розвитку їхніх інтересів і здібностей, сприянні професійній орієнтації школярів. Із 1993 р. у середній загальноосвітній школі, починаючи з 5-го класу (вибірково і в 4-х та 7-х класах), вводилися короткотермінові факультативні курси розвивального спрямування. Визначення педагогічної сутності загальних і спеціальних понять,

що складають змістову структуру варіативного освітнього складника в старшій школі, припадає на різні роки: факультативний курс (1995); курс за вибором (1999); профіль навчання (2001); профільне навчання (2001); спеціальний курс (2005).

Актуальність дидактичних принципів формування і реалізації варіативного освітнього складника зумовлює низка чинників (Рис. 1).

Рис. 1. Чинники актуалізації дидактичних принципів формування і реалізації варіативного освітнього складника

Формування, становлення і розвиток інформаційного суспільства, процеси глобалізації позначаються на підходах до модернізації структурно-функціональних і ціннісних систем суспільства. Тож мають місце структурно-функціональні та змістові зміни соціального середовища, структурно і ціннісно

модернізується зміст освіти. Зазнають трансформацій інваріантна і варіативна її складові. 2016 року хоч і було спрощено і розвантажено низку навчальних програм, однак це не позначилося на структурно-функціональній динаміці інтеграції змісту інваріантної і варіативної складових.

Такий стан пояснюється не стільки інертністю педагогічної практики, скільки відсутністю науково обґрунтованих відповідей на принципові питання змісту й організації факультативного навчання на цьому етапі шкільної освіти.

Процес становлення і розвитку демократичної, гуманістичної й громадянської свідомості здобувачів освіти потребує зважання на економічні, політичні, психосоціальні та інші реалії. Педагоги-практики закладів загальної середньої освіти, з якими ми тісно співпрацюємо, вказують на недостатню увагу до формування низки компонентів громадянської культури – гідності, честі, особистої відповідальності, громадянської зрілості і т.п.²³⁴. З огляду на це, на шкільну освітню арену має вийти когорта педагогічних працівників нового покоління, готового до компетентісно орієнтованого навчання здобувачів освіти. Профорієнтаційна діяльність таких учителів у контексті профільного навчання має відбуватися з оперттям як на класичну, так і неklasичну раціональність, що має спрямуватися не лише на опанування здобувачами освіти інваріантних знань, а й на формування готовності учнів оволодівати професійними цінностями, розумітися на трансформаційності феноменів особистих інтересів і викликах, пов'язаних з майбутньою професійною діяльністю. Сьогодні, як ніколи досі, час вимагає від кожного мобілізації розумових здібностей у професійному напрямі, формування адекватної мотиваційно-потребнісної сфери і професійних компетентностей з огляду на запити ринку праці (а надто – коли насувається безробіття)²³⁵.

²³⁴ Кизенко В., Савченко М. Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи. *Український педагогічний журнал*. 2019. № 3. С. 72-84.

²³⁵ Кизенко В. І. Формування та реалізація змісту факультативних і спеціальних курсів у контексті мети й завдань профільного навчання. *Компетентісно орієнтоване навчання: виклики та перспективи*. Київ: Педагогічна думка, 2019. С. 59-61.

Дослідниця Г. Васьківська вважає, що «метапредметний рівень навчальної діяльності визначають навчальні метапредмети (курси, теми) – освітні структури, зміст яких групується навколо системи фундаментальних освітніх об'єктів, що є ключовими сутностями, які відображають єдність світу. Це вузлові точки основних освітніх галузей, завдяки яким існує реальна галузь пізнання й конструюється ідеальна система знань про неї»²³⁶, с. 43. Не менш важливою є проблема індивідуалізації технологій навчання. Урахування індивідуальних особливостей здобувачів освіти під час добору методів (технологій реалізації) факультативного навчання полягає в можливості учнів обирати найвідповідніше для себе.

Саме тому зусилля педагогічної науки і практики мають зосереджуватися на формувальному потенціалі змісту варіативного складника профільної освіти, на його здатності розвивати у здобувачів освіти волю до життєтворчості, інтерес до самопізнання і самовизначення (Рис. 2).

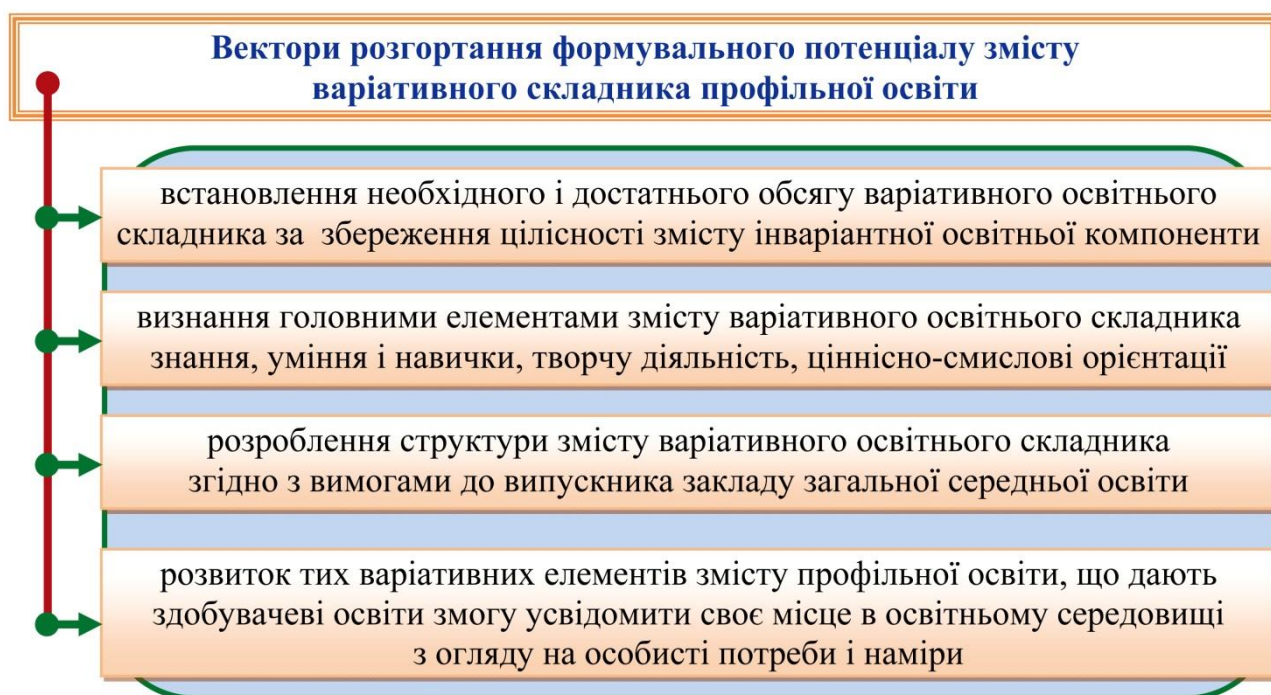

Рис. 2. Вектори розгортання формувального потенціалу змісту варіативного складника профільної освіти

²³⁶ Васьківська Г. О. Метапредметний підхід до формування системи знань про людину як один із принципів сучасного підручникотворення. *Проблеми сучасного підручника*. 2012. Вип. 12. С. 42-50.

Вивчення думки вчителів засвідчило: має місце недооцінка педагогами значення факультативів у розвитку здобувачів освіти. Більшість учителів вважають факультативні заняття дієвим задоволенням інтересів учнів саме старших класів, адже ці учні вже визначилися щодо своїх інтересів, і потрібно лише поглиблювати й розширювати їхні знання з певних предметів, готувати до подальшого вивчення відповідних наук і опанування знань, пов'язаних з відповідними професіями. Аналіз розуміння вчителями функцій і особливостей факультативного навчання свідчить про недооцінку ними ролі факультативів саме в процесі пошуку здобувачами освіти сфери своїх інтересів. Вважається, що факультативи реалізують освітній аспект. Таке їх призначення, переконана О. Васько²³⁷, зумовлює основне спрямування – поглиблення і розширення знань і вмінь здобувачів освіти з певних навчальних предметів та на відповідну профорієнтацію. Варіативний освітній складник, інтегруючи аксіологічний, когнітивний, особистісний, діяльнісно-творчий компоненти, чинить позитивний вплив на загальні й специфічні дидактичні функції формування і реалізації варіативного складника змісту загальної середньої освіти. Тож факультативні і спеціальні курси, що є курсами за вибором, мають відтворювати у змісті профілю навчання наявні й сучасні здобутки виучуваної науки, спираються на її постулати, що послідовно відображено у змісті чинних програм.

З опертям на джерела (Н. Бондаренко²³⁸; Г. Васьківська^{239; 240}; В. Кизенко²⁴¹; Ю. Мальований²⁴²; С. Косянчук^{243; 244}) висновуємо, що

²³⁷ Васько О. О. *Дидактичні засади формування змісту і реалізації курсів за вибором у класах фізико-математичного профілю*: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09. Київ, 2013. 324 с.

²³⁸ Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Українська мова у фокусі перспектив реформування старшої школи. *Молодь і ринок*. 2018. № 4 (159). С. 86-92

²³⁹ Васьківська Г. О. Дидактичні умови реалізації інтерактивних технологій навчання у процесі формування у старшокласників системи знань про людину. *Молодь і ринок*. 2013. № 1 (96). С. 18-22.

²⁴⁰ Васьківська Г. О., Кизенко В. І. Теоретико-методичні засади диференціації навчання в сучасній школі. *Рідна школа*. 2011. № 6. С. 15-20.

²⁴¹ Кизенко В. І. *Варіативний компонент змісту освіти в основній і старшій школі: теорія і практика*. Київ: Вид. дім «Слово», 2018. 405 с.

²⁴² Мальований Ю. І. Концептуальні підходи до формування зовнішньої структури змісту профільного навчання. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 1. С. 77-84.

²⁴³ Косянчук С. В. Соціалізація та самовизначення особистості: апгрейдери процесу реалізації педагогічних технологій в умовах профільного навчання. *Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень*. Київ: Талком, 2018. С. 138-141.

²⁴⁴ Русалкіна Л. М., Косянчук С. В. Засоби риторики як основа особистісного зростання учнів. *Українська мова і література в школі*. 2009. №8. С. 28–31.

формування і реалізація змісту факультативних і спеціальних курсів у контексті профільного навчання є важливим чинником упровадження новітнього методологічного підходу в освітнє середовище профільної школи, де підноситься роль таких педагогічних функцій, як виховання гуманістичних, соціально-професійних ідеалів, формування соціального прагматизму здобувачів освіти (принципи довіри, соціальної відповідальності, соціальної привабливості) та емоційного інтелекту (внутрішньо-особистісний, міжособистісний, соціальний).

Спираючись на Закон України «Про освіту», акцентуємо на соціально важливих чинниках розвитку ключових компетентностей здобувача профільної освіти²⁴⁵ (Рис. 3), формування якої узалежнюється від низки окреслених нами чинників, де інтеграція є ключовою.

Рис. 3. Чинники розвитку компетентного здобувача профільної освіти

²⁴⁵ Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38-39. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

Лише творчо розвинена особистість педагогічного працівника з її самоціннісними характеристиками здатна бути по-сучасному інноваційною. У цьому контексті варіативний складник змісту профільної освіти набуває особливої ваги²⁴⁶. Н. Бондаренко та С. Косянчук зазначають: «світові процеси глобалізації й інтеграції, перевиробництво інформації, зростання мобільності призводять до стрімкого оновлення знань за рахунок збільшення їх обсягу. Частина втрачає свою актуальність ще до того, як учень встигає їх засвоїти. Застарілі знання продукують непотрібні уміння й навички. А це породжує кризові явища в освіті, невідповідність її новим реаліям. Тому суспільство потребує удосконалення змісту і технологій навчання, пошуку й розроблення нових, більш ефективних і результативних»²⁴⁷.

На сучасному етапі розбудови освітньої системи України і визначення пріоритетів, пов'язаних із профілізацією загальної середньої освіти, тривають процеси пошуку шляхів увідповіднення змісту навчальних предметів не тільки здобуткам наукових, виробничих і соціальних галузей, а й запитам глобалізованого суспільства з його інформаційними, інформаційно-комунікаційними та найрізноманітнішими технологічними інноваціями, що визначають попит і пропозицію ринку праці, сфери послуг, індустрії розваг тощо. У цьому зв'язку переглядаються сутність і функції й актуалізуються проблеми модернізації змісту варіативного освітнього складника в умовах профільного навчання, вивчаються шляхи його реалізації і, відповідно, потребують дослідження та інноваційного розвитку дидактичні технології.

Тож профорієнтаційна діяльність педагогічних працівників й навчальна здобувачів освіти має вирізнятися гуманістичним світосприйняттям та використанням у соціально-моральній сфері профільної школи таких універсальї, як гідність, совість, дипломатія, повага, довіра, співчуття, терпимість, солідарність та ін.

²⁴⁶ Кизенко В. І. Формування і реалізація варіативного освітнього компонента: генеза проблеми. *Гуманітарний вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка*. 2018. Вип. 3. С. 56-67.

²⁴⁷ Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Реформування навчальних програм: більше запитань, ніж відповідей. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 2. С. 112-119.

На сучасному етапі розбудова української освітньої системи не достатньо супроводжується усвідомленням суб'єктами навчання і виховання пріоритету якісної освіти, за якої має формуватися самостійність і самодостатність учнів, їх здатність діяти автономно і відповідально, ефективно поповнювати та, головне, творчо застосовувати здобуті знання, набуті вміння і сформовані ключові компетентності, визначені Законом України «Про освіту» та Концептуальними засадами реформування середньої школи²⁴⁸.

Оскільки зміст профільної освіти забезпечується його інваріантністю і варіативністю, то осмислення цього змісту має відбуватись і з позицій оцінки його якості. Якісного вдосконалення потребують і механізми й технології реалізації змісту самого варіативного складника, адже освітній процес має бути максимально наближеним до запитів і потреб здобувача освіти, сприяти розкриттю його здібностей, індивідуальних особливостей та інтелектуального потенціалу. Саме ці детермінанти актуалізують проблему якості змісту варіативного складника та оптимальних педагогічних технологій його реалізації. Умовою і результатом інноваційного типу навчання є сформованість у здобувачів освіти бажання і здатності самостійно вчитися, знаходити навчальну інформацію і застосовувати нові знання, виробляти вміння діяти, прагнути до творчості та саморозвитку^{249; 250; 251}. З іншого боку, гуманістичне світосприйняття й використання в освітньому середовищі низки універсалій, про які йшлося, вимагає широкого застосування у процесі реалізації варіативного складника змісту загальної середньої освіти закономірностей і принципів освітньої дипломатії, окремі з яких можуть стати основою для розроблення відповідних факультативів і навіть спеціальних курсів.

²⁴⁸ Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczyia.html>

²⁴⁹ Кизенко В. І. Розширення сфери міжособистісного спілкування на факультативних заняттях як умова розвитку творчого потенціалу учнів. *Наукові записки*. Кіровоград: Імекс–ЛТД, 2013. Вип. 123. Т. II. С. 149-152.

²⁵⁰ Мальований Ю. І., Кизенко В. І., Соф'янц Е. М. Шкільний освітній компонент: сутність, функції, реалізація. *Завуч*. 2011. Квіт. (№ 10). С. 1-16.

²⁵¹ Мальований Ю., Кизенко В. Варіативний компонент змісту освіти у старшій школі: педагогічні засоби впровадження. *Дидактика: теорія і практика*. 2015. С. 63-67.

Директор Київської гімназії східних мов № 1 – Асоційованої школи ЮНЕСКО О. Проскура вважає, що освітня дипломатія це – специфічна педагогічна система відносин, якої навчаються, яку адаптують і використовують учасники освітнього процесу²⁵². На Рис. 4 подаємо складники освітньої дипломатії, що можуть бути ефективним ресурсом у процесі оновлення варіативного змісту загальної середньої освіти. На думку С. Косянчука, «розв’язання відповідних мотиваційно-аксіологічних проблем сприятиме становленню інноваційної особистості»²⁵³.

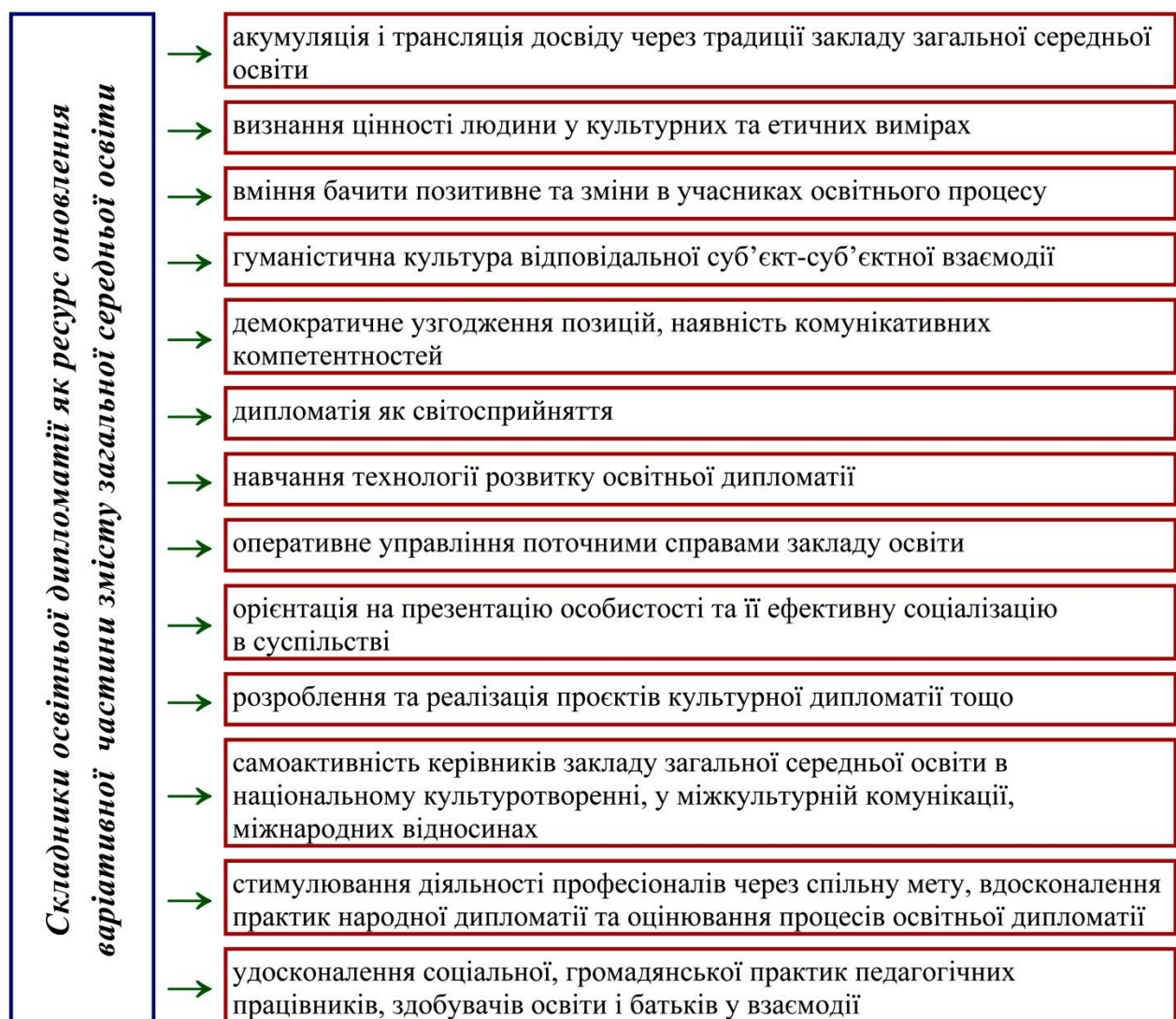

Рис. 4. Складники освітньої дипломатії як ресурс оновлення варіативної частини змісту загальної середньої освіти

²⁵² Проскура О. Освітня дипломатія: визнання інноваційності педагогічної системи для освіти України XXI століття. *Освіта XXI століття: теорія, практика, перспективи*. Київ: Фенікс, 2019. С. 222-225.

²⁵³ Косянчук С. В. Технологический подход к процессу формирования ценностно-смысловых ориентаций старшеклассников. *Univers Pedagogic*. 2014. № 1 (41). С. 53-60.

Науковці і педагоги-практики розглядають варіативний складник загальної середньої освіти як важливий інструмент формування компетентного випускника школи. Оскільки молоде покоління епохи формування української нації потребує новітніх підходів у навчанні і самоосвіті, що є актуальним за нинішніх карантинних обмежень, то на часі й переосмислення ролі і значення такого змісту, який має містити знання за історико-культурологічними, соціально-громадськими, науково-технічними, технологічними, еколого-економічними (передусім – регіональними) та іншими напрямками. Буде якісне навчання – зростатиме і якість життя.

Література:

1. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Реформування навчальних програм: більше запитань, ніж відповідей. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 2. С. 112-119.
2. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Українська мова у фокусі перспектив реформування старшої школи. *Молодь і ринок*. 2018. № 4 (159). С. 86-92
3. Васьківська Г. О. Дидактичні умови реалізації інтерактивних технологій навчання у процесі формування у старшокласників системи знань про людину. *Молодь і ринок*. 2013. № 1 (96). С. 18-22.
4. Васьківська Г. О. Метапредметний підхід до формування системи знань про людину як один із принципів сучасного підручникотворення. *Проблеми сучасного підручника*. 2012. Вип. 12. С. 42-50.
5. Васьківська Г. О., Кизенко В. І. Теоретико-методичні засади диференціації навчання в сучасній школі. *Рідна школа*. 2011. № 6. С. 15-20.
6. Васько О. О. *Дидактичні засади формування змісту і реалізації курсів за вибором у класах фізико-математичного профілю*: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09. Київ, 2013. 324 с.
7. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 38-39. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
8. Кизенко В. І. *Варіативний компонент змісту освіти в основній і старшій школі: теорія і практика*. Київ: Вид. дім «Слово», 2018. 405 с.
9. Кизенко В. І. Розширення сфери міжособистісного спілкування на факультативних заняттях як умова розвитку творчого потенціалу учнів. *Наукові записки*. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. Вип. 123. Т. II. С. 149-152.
10. Кизенко В. І. Формування і реалізація варіативного освітнього компонента: генеза проблеми. *Гуманітарний вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка*. Полтава: ПолтНТУ імені Юрія Кондратюка, 2018. Вип. 3. С. 56-67.
11. Кизенко В. І. Формування та реалізація змісту факультативних і спеціальних курсів у контексті мети й завдань профільного навчання. *Компетентісно орієнтоване навчання: виклики та перспективи*. Київ: Педагогічна думка, 2019. С. 59-61.
12. Кизенко В., Савченко М. Реалізація інноваційної моделі розвитку культурно-мовних та морально-громадянських цінностей учнів у контексті дослідно-експериментальної роботи. *Український педагогічний журнал*. 2019. № 3. С. 72-84.
13. Косянчук С. В. Соціалізація та самовизначення особистості: апгрейдері процесу реалізації педагогічних технологій в умовах профільного навчання. *Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень*. Київ: Талком, 2018. С. 138-141.

14. Косянчук С. В. Технологический подход к процессу формирования ценностно-смысловых ориентаций старшеклассников. *Univers Pedagogic*. 2014. № 1 (41). С. 53-60.
15. Мальований Ю. І. Концептуальні підходи до формування зовнішньої структури змісту профільного навчання. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 1. С. 77-84.
16. Мальований Ю. І., Кизенко В. І., Соф'янц Е. М. Шкільний освітній компонент: сутність, функції, реалізація. *Завуч*. 2011. Квіт. (№ 10). С. 1-16.
17. Мальований Ю., Кизенко В. Варіативний компонент змісту освіти у старшій школі: педагогічні засоби впровадження. *Дидактика: теорія і практика*. 2015. С. 63-67.
18. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczyia.html>.
19. Проскура О. Освітня дипломатія: визнання інноваційності педагогічної системи для освіти України ХХІ століття. *Освіта ХХІ століття: теорія, практика, перспективи*. Київ: Фенікс, 2019. С. 222-225.
20. Русалкіна Л. М., Косянчук С. В. Засоби риторики як основа особистісного зростання учнів. *Українська мова і література в школі*. 2009. № 8. С. 28-31.